

B.A.ƏSGƏROVA*dissertant**e-mail: tt.aaa.2014@mail.ru***Azərbaycan Universiteti**
(Bakı şəh., Mirəli Qaşqay küç. 84)**MƏTNİN İNFORMASIYA STRUKTURUNDA ARTIKLLARIN ROLU***Açar sözlər: nominal sistem, müəyyənlik, qeyri-müəyyənlik, semantik xüsusiyyət, analitik**Ключевые слова: именная система, определенность, неопределенность, смысловой признак, аналитический**Key words: nominal system, certainty, uncertainty, semantic feature, analytical*

Mətnin informasiya strukturunda artikllar mühüm rol oynayır. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində **artikl** adlı qrammatik forma mövcuddur. Artikl, əsasən, ismin əlamətidir. Qədim ingilis dilinin nominal sisteminin inkişafında mühüm hadisə artiklların yaranması olmuşdur. “*Qədim ingilis dilində isim çox vaxt işarə əvəzliyi əgər obyekt məlum idisə və ya əvvəllər qeyd edilmişdisə se:, seo:, þæt, þa: 'that', 'those' ilə təyin olunurdu*” (2, s.39)

13-cü əsrdə işarə əvəzliyinin paradiqması iki formada məhdudlaşdı: that 'that' və thos 'those'. Qədim ingilis dilində qeyri-müəyyən artikl “one” (bir) sözündən yaranmışdır. “Artikl (fransızca artikl, lat. Articulus-dan) (üzv) dildə xidməti söz və ya affiks kimi görünən və kateqoriyanın (nominal) müəyyənlik-qeyri-müəyyənliyini ifadə etməyə xidmət edən qrammatik elementdir, yəni istinad növü”)(1). İngilis dilinin tarixi qrammatik inqilabın tarixidir. Qədim ingilis dili Hind-Avropa tipli bir dil idi, yəni, belə ki, qrammatik münasibətlər ilk növbədə fleksiya yolu ilə ifadə olunur – sözün formasının dəyişməsi, məsələn, isim və sifətlərin tanış tənəzzülü və ya feillərin təsriflənməsi. İki yüzdən çox müasir qaydasız feil keçmiş dövrlərdən günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Lakin müxtəlif dialektlərin qarşılıqlı təsiri və tələffüzün dəyişməsi bu sistemin tədricən öz funksionallığını itirməsinə və əsas etibarilə dağılmasına səbəb olmuşdur. Bununla paralel olaraq qrammatik sistemin yeni elementlərinin inkişafı baş verdi: bəzi ifadələr və xüsusi mənalı sintaktik konstruksiyalar analitik (yəni bir neçə elementdən ibarət) qrammatik strukturların ayrılmaz formasını və yenidən düşünülmüş, ümumiləşdirilmiş məzmunu əldə etdi. Beləliklə, “əvəzlik+isim ifadəsi predmetin müəyyənliyi haqqında məlumat daşıyan artikllı ismə çevirmişdir. Müasir ingilis dili qrammatika sahəsində analitik quruluşla, yəni qrammatik mənalı ifadə edən əsas vasitələrin söz sırası və funksiya sözləri olduğu, sözlər və ya söz qrupları arasındakı əlaqəni göstərən bir quruluş ilə xarakterizə olunur” (1, s.4-27).

Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası müxtəlif sistemli dillərdə spesifik şəkildə təzahür edir. Məsələn, “Hind-Avropa dillərində sözün müəyyən, qeyri-müəyyən (ümumi) anlayış bildirməsi əsasən artikl vasitəsilə, türk dillərində isə başqa vasitələrlə, məsələn, bir sözü ilə, hal, mənsubiyyət, xəbərlik şəkilçiləri və s. ilə göstərilir”. (1, s.6). “Müasir ingilis dilində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının əsas ifadə vasitəsi artikl hesab olunur”.(4,s.98) İngilis dilində nitq hissələri arasında artiklın statusu mübahisəlidir və müxtəlif müəlliflər tərəfindən müxtəlif şəkildə izah edilir. Məsələn, C.Kerm, “artikl nitq hissəsi hesab etmir və artiklə ismin yalnız təyinedicisi kimi” baxırdı.(3, s.1-2). O.Cespersen artikli əvəzliyə aid edir, “müəyyənlik artiklini işarə əvəzlilikləri yarımsinfə, qeyri-müəyyənlik artiklini qeyri-müəyyən əvəzliliklər yarımqrupuna” daxil edir (7, s.161). A.İ. Vetoşkına, “müəyyənlik artiklinin funksiyasını məhdud, qeyri-müəyyənlik artiklinin funksiyasını müəllif üslubi funksiya” hesab edir (5, s.8). “Müasir ingilis dilində artiklın sayı məsələsi də mübahisəlidir. İngilis dilinə aid qrammatika kitablarında ənənəvi olaraq iki artiklın

mövcudluğu göstərilə də, üç artikl nəzəriyyəsinə də rast gəlmək mümkündür”. (9, s.380-387).

İ.P.İvanova, V.V.Burakova, Q.Q.Poseptov sıfır artiklın mövcudluğunu qəbul etmir və göstərilər ki, “sıfır morfem qəbul olunsa da, sıfır artikl anlayışı qəbul edilməzdir. Artikl sözdür və sıfır göstəricisi ilə ifadə oluna bilməz (6, s. 29). Artiklın semantik funksiyası ondan ibarətdir ki, o əşyanın ümumi və xüsusi mənə əlaqəsini əks etdirir. Artikl ümumiləşdirici mənə bildirdiyi kimi konkretləşdirici mənəyə də malik olur. Artiklın morfoloji, semantik, sintaktik xüsusiyyətləri ilə yanaşı onun üslubi və ritmik xüsusiyyətlərini də qeyd etmək lazımdır. İngilis dilində artiklın növlərinin adlandırılmasında “definite”, “indefinite” terminlərinin qorunub saxlanması onun leksik-qrammatik mənəsi ilə bağlıdır və daha münasib termin tapılmadığından “müəyyənlilik”, “qeyri-müəyyənlilik” mənaları ilə bağlı terminlərdən istifadə olunur.

Qeyri-müəyyənlilik artikl. Qeyri-müəyyənlilik artiklın ümumi mənəsi eynicinsli konkret əşya və predmetlərin müəyyənlilik bir sinfə daxil olmasını bildirməkdir. A pen – bir qələm, hər hansı bir qələm. Qeyri-müəyyənlilik artiklın bu funksiyası onun müəyyənlilik bir sıraya mənsub olma, sadalama, müəyyənlilik sinfə mənsub olan əşyalardan birinin adının çəkilməsini bildirir. Qeyri-müəyyənlilik artiklın aşağıdakı işlənmə halları nəzərdən keçirilmişdir:

a) Ümumi mənədə işlənərək aid olduğu sinfi bütünlükdə təmsil edən konkret isimlərlə. A man in need is a man indeed. (proverb). (8,s.19)

b) Eyni sinfə daxil olan şəxs və ya əşyalardan birini bildirən və predikativ funksiyasında işlənən konkret ismin qarşısında. My father was a kind man.

c) Qarşısında what, such, rather, quite kimi sözlər işlənən sayıla bilən tək isimlərlə: Never was there such a lover.

d) Şəxs adları bildirən və ailənin bir üzvünü bildirən xüsusi isimlə: It is in the nature of a Forsyte to be ignorant that he is a Forstyte.

e) Qarşısında təsviredici təyin işlənən gün, günün hissələri, fəsil, yemək adları bildirən isimlərlə: It is a perfect day. It was a hot summer. He organised a little dinner to celebrate her birthday.

f) Qarşısında təsviredici təyin işlənən mücərrəd isimlərlə: Events for a period of six years made him to understand everything.

Göstərilən bu hallarda ingilis dilindəki qeyri-müəyyənlilik artikl Azərbaycan dilində, əsasən, qeyri-müəyyənlilik ifadə edən bir, hansısa sözlərinə uyğun gəlir, bəzi hallarda isə tərcümə olunmur.

Müəyyənlilik artikl. İngilis dilində müəyyənlilik artikl aşağıdakı hallarda işlənir:

a) Eyni sinfə daxil olan konkret isimlər haqqında danışarkən: The postman gave her a letter .

b) Müəyyənlilik bir hissəsi haqqında danışılan maddi isimlərlə: The wind is blowing this autumn.

c) Qarşısında təsviredici və ya səciyyəlandırıcı təyin olan maddi isimlərlə: The champagne of France is highly evaluated.

d) Şəxs adının bütöv bir ailəni təmsil etdiyini bildirən xüsusi isimlərlə: The Aliyevs are very famous in this country.

e) Coğrafi cəhət, okean, dəniz, ada, göl, kanal, çay, mehmanxana, gəmi, qəzet, klub və jurnal, tarixi tikililərin- muzey, qala, park və s. Abidələrin adlarını bildirən xüsusi isimlərlə.

f) Qarşısında səciyyəlandırıcı təyinin işləndiyi ay, həftə günlərinin, günün hissələrinin adlarını bildirən isimlərlə: It was the Sunday of our first party.. “The” artiklın akademik yazıda “a” və ya “an”dan təxminən iki dəfə tez-tez rast gəlinir.” (2, s.46) Longman grammar of written and spoken English. Pearson). Bunun səbəbi ola bilər ki, yazıçılar tez-tez ümumi fikirlərə və kateqoriyalara (ümumi istinad, adətən, artikl yoxdur) və xüsusi istinadlara (müəyyənlilik istinad, “the” artikl) diqqət yetirirlər.

Artikl yoxdur (ümumi isinad)

Yazıçılar bəzən artikl əlavə etmək və ya onu tamamilə çıxarmaq seçimində çətinlik çəkirlər. Nəzərə alın ki, əgər isim tək, sayıla bilən və qeyri-spesifik və ya ümumidirsə (məsələn, kitab, müəllif), “a” və “an” artikllarından istifadə edilə bilər. Bununla belə, əgər isim sayıla bilən və cəmdirə (məsələn, “tədqiqat işləri”) və ya sayılmayırsa (məsələn, “məlumat”) və qeyri-spesifik və ya ümumi şəkildə istifadə olunursa, heç bir artikl istifadə edilmir. Burada daha bir neçə spesifikasiyalar var: Əgər cəm sayılan isim ümumi və ya qeyri-spesifikdirsə heç bir artikl istifadə olunmur. Əgər sayılmayan isim ümumi mənə kəsb edir və qeyri-spesifikdirsə: Artikl ingilis dilində fikirlərin dəqiq ifadəsini və düzgün başa düşülməsini təmin edən mühüm linqvistik vasitədir. Mətdə artiklın yersiz istifadəsi ya ifadənin mənasının təhrif olunmasına, ya da həmsöhbətlərin qarşılıqlı anlaşılmaqlığına gətirib çıxarır. Verilmiş nitq əsərinin verilmiş nitq vəziyyəti ilə əlaqələndirilməsi vasitələrindən biridir. Sadəcə dillə desək, istənilən mətn ardıcıl olmalıdır. İstənilən cümlənin özündə onu kontekstlə – mətnin əvvəlki və sonrakı bölmələri ilə birləşdirən nəşə var. İngilis dili sonluq baxımından o qədər zəifdir ki, sözlərin sırasını dəyişsək, mövzunun harada olduğu və obyektin harada olduğu tamamilə anlaşılmaqlı olacaqlı.

Ədəbiyyat

1. Бикеева О.В. История происхождения и употребление артиклей в английском языке, тезис, 2018).
2. Biber et al. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E (1999). Longman grammar of written and spoken English.
3. Curme G.A. Grammar of the English language. London, 1931
4. Волкова Е.Н. Английский артикль. Воронеж. Изд. Воронеж. Уни. 1977 .
5. Ветошкина А.Н. Употребление артикля с неисчисляемыми абстрактными существительными в современном английском языке. Автореф. Дисс. Фил. Наук. М. 1974.
6. Иванова П.П. Бурлакова В.В. Почепов Г.Г. Теоретическая грамматика английского языка. Высшая школа. Москва 1981. Стр 29)
7. Jespersen O. Essentials of English Grammar. London 1933, p 161
8. Jennifer Speake. Oxford dictionary of proverbs. 6th edition, 1997
9. Смирницкий А.И. Морфология Английского языка. М. Изд. Лит на англ. Языке. 1959, стр 380-387
10. Şiriyev F.A. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası. Fil. Elm. Nam. Dis. Bakı 2001
11. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Artikl>

Б.А.Аскерова

Роль артиклей в информационной структуре текста

Резюме

Обобщая сказанное в данной статье, выясняется, что артикль является важным лингвистическим компонентом информационной структуры текста. В отличие от азербайджанского, в английском языке есть грамматическая форма, называемая артиклем. Артикль в основном является признаком существительного. Являясь одним из основных дискурсивных маркеров информационной структуры, статья является сверхважным языковым средством, обеспечивающим точное выражение и понимание мысли на английском языке. Неправильное употребление артикля в тексте приводит либо к искажению смысла выражения, либо к взаимному непониманию собеседников. Это одно из средств связи данной речи с данной речевой ситуацией. В любом предложении есть что-то, что связывает его с контекстом – предыдущим и следующим разделами текста. Английский язык настолько слаб в плане окончаний, что если мы изменим порядок слов, то будет совершенно непонятно, где подлежащее, а где дополнение. Смысловая функция артикля заключается в том, что он отражает связь между общим и частным значением предмета. Статья имеет как общее значение, так и конкретное значение. Помимо морфологи-

ческих, семантических, синтаксических особенностей артикля необходимо отметить его стилистические и ритмические особенности.

B.A.Asgarova

The role of articles in the information structure of the text

Summary

Summarizing what is mentioned in this paper, it is figured out that, the article is an important linguistic component of the information structure of the text . Unlike Azerbaijani, English has a grammatical form called an article. The article is basically a sign of the noun. Being one of the main discourse markers of information structure , article is a super crucial linguistic tools that provides accurate expression and understanding of ideas in English. Misuse of the article in the text either leads to distortion of the meaning of the expression or to mutual misunderstanding of the interlocutors. It is one of the means of linking a given speech to a given speech situation. There is something in any sentence that connects it with the context - the previous and next sections of the text. The English language is so weak in terms of endings that if we change the order of the words, it will be completely incomprehensible where the subject is and where the object is. The semantic function of an article is that it reflects the relationship between the general and specific meaning of an object. The article has a general meaning as well as a specific meaning. In addition to the morphological, semantic, syntactic features of the article, it is necessary to note its stylistic and rhythmic features.

Rəyçi: filol.e.d., prof. A.Y.Məmmədov

Redaksiyaya daxil olub: 08.02.2022